

Urbanizacija kao proces širenja gradskog načina života na naše selo

Vojislav Đurić

UVOD

Jednom prilikom je Balzac svoje učešće u dijalogu uslovio: »Ako želite sa mnom da razgovarate — morate prvo odrediti svoje izraze«. Ovde sam ja taj koji sa vama želi da razgovara i zato, pre prelaska na osnovno razmatranje, moram odrediti dva osnovna pojma sa kojima manipulišem — »urbanizacija« (Urbanization) i »način života« (Way of Life).

»Urbanizaciju« ovde shvatam vrlo široko — kao proces društveno-ekonomske, demografske, kulturne i ekološke dinamike, kao proces tokom koga se *gradski* oblici i sadržaji kristališu i šire na seoska područja, kao proces tokom koga se ljudske zajednice gradski uobličavaju prostorno, demografski, proizvodno, strukturalno i nadgradbeno. Taj »nadgradbeni« aspekt urbanizacije, tj. urbanizovanje »kulturnog obrasca« (Cultural Pattern), »odnošajnog okvira« (Frame of Reference) ili »načina života« je centar preokupacija ovoga rada.

Sam »način života« može biti shvaćen kao institucionalizovan oblik »kulturnog obrasca«, kao sistem uzajamno povezanih normi i vrednosti koji — vezujući se za materijalne uslove života ljudskih asocijacija — izražava *osobitost* njihovog mišljenja i ponašanja. U tom smislu se govori o seoskom i gradskom načinu života, o suštinskim razlikama među njima.

Ovaj rad ima za cilj da pokaže kako se seoski način života (inače dosta sličan širom sveta) pod pritiskom i čak invazijom »gradskoga« (Urbanism) u Jugoslaviji rapidno menja, kakvi su sadržaji tih promena i njihovi društveni efekti, te kojim se načinima one ostvaruju. Ove će stranice biti više indikativno-informativne, nego analitički okrenute problemima. To je s jedne strane uslovljeno samom složenošću materije, a s druge strane prostornim ograničenjima koja su mi nužno nametnuta. Iz istih razloga sam u potpunosti eliminisao fusnote, a ključna dela preko kojih se čitalac može detaljnije upoznati sa ovom temom, naveo sam na kraju teksta.

Samo još jedna napomena. Da bih što celishodnije ispunio svoj zadatak, držaću se logike poretka stvari, tj. redosleda dešavanja. Pokušaću otuda da u najkraćim crtama pružim skicu načina života u tradicionalnom jugoslo-

venskom selu (pri čemu se služim idealno-tipološkom metodom, svestan svih njenih mana i prednosti, posebno simplifikovanih uopštavanja), zatim ću se zadržati na načinima urbanizovanja tog životnog stila (Life Style), da bih na kraju istakao i sadržaje i forme tih izmena. Sva uopštavanja, apsolutizacije i simplifikacije učinjene ovde bez pedantnog argumentisanja, više su plod potrebe da se što više kaže na što manje prostora, no što su posledica odsustva autorovog smisla za naučnu sistematiku, objektivnost i proverivost naučnih iskaza.

1. NACIN ŽIVOTA TRADICIONALNOG JUGOSLOVENSKOG SELA

U skorijoj istoriji jugoslovenskog sela dosta se oštro mogu razlikovati dva perioda: period do kraja prvog svetskog rata (koji se dosta osnovano može produžiti sve do kraja drugog svetskog rata) i period nakon toga do danas; prvom odgovara mirno, tradicionalno, poljoprivredno selo, selo imunitirano od promena; drugom odgovara selo u transformaciji, materijalnoj i duhovnoj, selo koje prerasta svoje lokalne proizvodne i kulture međe, selo koje prestaje biti selo.

Tradicionalno jugoslovensko selo je svet za sebe; to je malena zajednica segmentirana na nekoliko desetaka dosta glomaznih porodičnih zadruga (Cooperatives), okrenuta sebi, sa velikom dozom samodovoljnosti (Self-sufficient). Proizvodnja toga sela je jednostavna i sastoji se od poljoprivrednih delatnosti i zanata koji tim delatnostima služe, a u celini je vezana za porodičnu ustanovu.

Seoska porodica je »društvo u malom«, mikrokosmos sposoban da obezbedi sve nužne preduslove i uslove svoje egzistencije; zato ona ima mnogo članova, i tananu unutrašnju strukturu funkcija, položaja, odnosa, a tesno je vezana za svoj zemljoposed. Kao jedinica proizvodnje, potrošnje i društvenog života činila je seljakov svet, okvir izvan koga on praktično nema šta da traži.

Životnu osnovu čini obradivo zemljište i zato je ono i osnovna determinanta seoskog načina života. Zemlja je pravi vladar seoskog sveta; zbog nje se sklapaju i razvode brakovi, planira porod, vode sudski sporovi... »Ni žena, a kamoli ljubavnica, ne može se porediti sa zemljom. To je za seljaka svetogrđe. Zemlja premaša okvir njegova života i samo preko nje i svog kolena na njoj on može svojoj ličnosti da dočara iluziju večnosti. Zemlja je više nego krv...« (A. Pribičević). I seoski pojam »dobrog domaćina« u celini se poistovećuje sa opštim pogledom sela na *najveća* gazdinstva, a ne sa stvarnom proizvodnošću seljakova rada.

Seoska porodica i gazdinstvo su nedeljiva celina, međuzavisni elementi celine. Na čelu porodice je moćni *pater familias* koji je zastupnik porodičnih interesa i unutra i izvan, u svim životnim sferama: proizvodnji, aspiracijama, vrednostima, rasonodi... Ovakvu porodicu karakteriše *kolektivizam* svesti i delovanja, čak i uniformisanost iskustava, jer svi njeni članovi (od detinjstva do smrti) rade zajedno isti posao. Socijalna kontrola ličnosti u porodici je neformalna i stroga, i stavlja u prvi plan vrednosti kao što su disciplina, moral, tradicija, solidarnost. Postulativni tabui (Taboos) izražavaju se kroz maksime »ne valja se« ili nešto oštrije »ne sme se«, čime se obezbeđuje ispunjavanje porodično prihvaćenog mišljenja i ponašanja. Ovo, razumljivo, guši i najmanji individualitet. Potrebe članova porodice su uopštene, zajedničke, depersonalizovane i uniformne; zajedničke su čak i nedaće. Sve potpada pod cenzuru kolektiviteta. Opisujući seljaka toga doba, S. Vukosavljević govori o »jedinki koja sa svojim bolom i ličnim zadovoljstvom nije ništa« već predstavlja »zadružno biće«, kolektivizirani entitet.

Položaj i ugled pojedinca u ovakvoj porodici nije određen sadržajem njegovih uloga (funkcija), ni stvarnom korisnošću njegova rada, već je određen askriptivno, izvesnim bogodanim svojstvima pojedinih faza njegova biopsihičkog izrastanja (detinjstvo, dečaštvo, momačko doba itd.) i njegovim polom. Na primer, mladi se staraju o zabavi, stari o njegovanju tradicija, odrasli o funkcionisanju gazdinstva, žene o kućanskim poslovima i sl.

Ritam rada na gazdinstvu određuje ritam porodičnog života, raspodelu materijalnog i vremenskog budžeta, a on je u velikoj meri podređen prirodnom ritmu rasta biljaka i životinja. Seljakovo zanimanje je po strani od nauke, a profesionalne tradicije se prenose s generacije na generaciju, s kolena na koleno (»pleti kotac kó i otac« — radi kako ti je i otac radio).

Tradicionalni seljak dosta radi. Njegov je rad prostorno fleksibilan, složen (seljak je »momak za sve«), vremenski neograničen, težak, prljav. Faze ubistvenog rada smenjuju faze ubistvene dokolice. Kod njega je sve paradoksalno: kad najviše radi — najslabije se hrani, i obratno: kad ima najviše slobodnog vremena — on se najmanje odmara. Kao večiti pesimista (»ovogodišnja žetva je lošija od prethodne, ali bolja od budućih«) on malo nalazi materijalnih sredstava i duhovnih moći za razonodu. Zato je njegovo kulturno stvaralaštvo praktičarsko, njegovi hobiji faktički »sitan crni rad«, njegovo verovanje u boga više magijsko i teološko nego fetišizatorsko, njegovi običaji neracionalni, njegovo ponašanje brutalno, a ekonomski mentalitet računđijski. On živi od sezone do sezone, uklopljen u svoju porodicu i lokalnu zajednicu, u svoje selo koje naziva »svetom«. Selo je zaista ceo svet (na to i misli kada, na primer, kaže »sav svet zna...«), u čijem krugu on obavlja proizvodnju, vrši potrošnju, upražnjava religioznu i običajnu praksu, sklapa brak, rađa decu, rađa se i umire. Upravo zato takva seoska zajednica nema niti složenu strukturu niti složeni sistem ustanova za regulisanje života.

Međuljudski odnosi (budući da se svi međusobno poznaju) su neformalni, »licem u lice« (Face to face). Grupisanja seljaka izvan porodičnog kruga su s određenim ciljem i namenska; porodice, susedi, rođaci, mirovna veća i zborovi su jedine formalne i neformalne grupe koje se mogu susresti.

U takvom selu ima malo otvorenosti prema novom. Selo je gvozdeno zatvoreno prema svakom pokušaju osavremenjivanja i vrlo malo odgovara našoj neosnovano romantičarskoj predstavi o pastoralnoj harmoniji ljudi među sobom i naspram prirode. Takvo selo je — kako reče seljak-naučni radnik A. Pribičević — daleko od svake romantike u životu, iako takav život voli kroz pesmu i priču; možda baš zato što ga takvoga nema.

Šta se dešava sa takvim selom? Da li se promenilo, i zbog čega?

2. SREDSTVA URBANIZACIJE SEOSKOG NAČINA ŽIVOTA

U posleratnom periodu naglog ekonomskog rasta, praćenog prodorom tržne ekonomije, otvaranjem društvene strukture, širenjem i demokratizacijom sredstava društvene pokretljivosti, širenjem industrijsko-uslužnih delatnosti i društvenog sektora u poljoprivredi, našlo se naše tradicionalno seljaštvo na prekretnici; ono se raslojava i ekonomski i kulturno i lagano gubi obeležja samodovoljnosti u svim sferama. Seoski način života, kao osobitost tradicionalnog sela, nestaje.

To nestajanje sledi dva koloseka: direktni i indirektni. U prvom slučaju seljaci bivaju istjerani iz svojih lokalnih ljuštura i inkorporirani u svet grada

i neagrarnu proizvodnju, čime se u potpunosti udaljavaju od sela i zemlje. U drugom slučaju, prodori »gradskog« na selo obezličuju uslove njegovog tradicionalizma i načina života. Oba načina revolucionisanja sela poprimila su u Jugoslaviji čudovišne dimenzije.

Jugoslavija danas ima oko 65% seoskog stanovništva, od čega bar dve trećine poljoprivrednika. Otuda je naša zemlja — kako reče pesnikinja D. Maksimović — još uvek »mala zemlja seljaka na brdovitom Balkanu«. Kao i drugde u svetu, i u nas seljaci rade najteže i društveno primarne poslove. Njihova kultura je — budući da je samorodna i najrasprostranjenija — istinska narodna kultura, a jugoslovensko građanstvo (Cityzenship) u najboljem slučaju čini treća, a ređe druga i prva generacija doseljenika sa sela. Usprkos svemu tome, tretman glavnine seljaka u nas je poražavajući: oni imaju najniže društvene položaje, najmanju političku uticajnost, najniža primanja. Otuda izraz »seljak« sinonimizira čitavu klavijaturu negativnog: sitnosopstvenništvo, tupoća, nekultura i sl., i reći nekome da je »seljak« znači uvrediti ga.

Ovakvo vrednovanje seljaštva nije naravno nešto karakteristično, isključivo za jugoslovensku stvarnost i samo za ovo, industrijsko-gradsko doba; držeći se skuta grada, selo je istorijski uvek ostajalo prikraćeno. Ali ono što je karakteristično za ovo doba i jugoslovensku socijalnu misao jest da se za seljaka ne nalazi mesto u jednom budućem, razvijenom društvu; vizija tog društva je ravna viziji društva neseljaka, i u njemu kao da nema mesta za glavninu naših žitelja današnjice. Ovo je, uz neke druge činjenice (izrazita agrarna prenaseljenost brdskih reiona, nestabilnost agrarne politike, industrijska konjunktura i potražnja nove radne snage bez kvalifikacija itd.), uslovalo masovna pokretanja na liniji selo—grad.

Vrtoglava deklinacija broja poljoprivrednog stanovništva u korist onih društvenih slojeva koji se bave sekundarnim i tercijarnim delatnostima, jedna je od najupečatljivijih karakteristika posleratnog razvitka SFRJ. Deagrarizacija poljoprivrednog stanovništva (koja je u nas poprimila formu svojevrzne *eskalacije*) u svom konačnom ispoljavanju — »begu sa sela« (Flight from village), uzela je zabrinjavajuće dimenzije. Sa 90% poljoprivrednog stanovništva u 1930. godini, naša je zemlja 1948. sišla na oko 70%, 1961. na oko 50%, da bi danas imala 42—45% seljaka poljoprivrednika. Kako je sa posleratnom deagrarizacijom jačao i »beg sa sela«, fizička urbanizacija Jugoslavije raste. U periodu 1953—1961. migracioni priraštaj naših gradova čini 170% njihovog prirodnog priraštaja; u tom periodu 90% prirodnog priraštaja sela apsorbuju gradska naselja (D. Vogelnik), a od ukupnog porasta stanovništva čak svih 99,7% otpada na gradove (I. Ginić). Podaci su zadivljujući, ali i zastrašujući.

Ipak, nivo urbanizacije Jugoslavije ne možemo odrediti samo ovim pokazateljima; uostalom oni vrlo malo govore o kvalitativnim promenama, o urbanizaciji načina života doseljenika u grad, a i onih koji su ostali na selu, vezani za poljoprivredu. Mi međutim znamo da je dejstvo grada daleko veće no što to mogu pokazati njegove fizičko-populacione međe. Selo hrani grad, ali grad diktira selu tip proizvodnje hrane, način i količinu. Gradovi su oduvek igrali značajnu kulturnu ulogu; nauka, umetnost, religiozni i politički sistemi, inovacije, mediji informisanja i sl. proizvodi su gradskog života i gradske civilizacije. Oni su ujedno i ona produžena ruka grada ka selu, sredstva menjanja seoskog načina života i ambijenta.

U savremenoj jugoslovenskoj stvarnosti se jasno zapažaju matice kojima gradski način života struji ka selu, kojima se urbanizuje seoski način života. Zadržaću pažnju samo na najosnovnijim.

1. *Intenziviranje seosko-gradskih migracija privremenog tipa.* Tržišna privreda, povećanje mogućnosti mehaničkog saobraćaja i neke činjenice industrijske ekspanzije i ekspanzije industrijske civilizacije (na primer povećanje nedeljnog odmora na dva dana, intenzifikacija poljoprivredne proizvodnje niz lančanih reakcija, sve dok ga potpuno ne razobličiti i ne pretopi. koje su privremenog tipa (tzv. dnevne migracije). Posebne kategorije seoskih stanovnika (seljaci-industrijski radnici, đaci, pijačari i sl.) skoro su svakodnevno u fizičkom kontaktu s gradom i, razumljivo, kada to čine, onda sebe ne mogu imunizirati i od njegovog kulturnog i duhovnog dejstva. Polagano, ali kumulativno, oni usvajaju elemente gradskog načina života i nesvesno ga prenose u svoje selo. Ovdje je najpre reč o transferu na selo gradskih nazora, vrednosti, ideala, stavova, tipova razonode, ponašanja i sl. — što su duhovni proizvodi, a zatim i o prenošenju materijalnih gradskih proizvoda (modna konfekcija, tehničke i druge novotarije i sl.). Sve to lomi tradicionalizam seoskog života, boji ga gradskim bojama.

Međutim, ovaj proces je i reverzibilan. Nisu samo migranti-seljaci ti koji proizvode grada unose u sela. I savremeni gradski stanovnik sve češće navraća u selo, ponešto zbog toga što je romantično ubeđen u njegov idiličan život, ili zato da bi posetio rođake, nabavio svež i jeftin provijant, pri čemu zaboravlja da će upravo samo njegovo prisustvo u tom »mirnom« selu izazvati niz lančanih reakcija, sve dok ga potpuno ne izobličiti i ne pretopi. Pokret »natrag prirodi«, koji se u nas izražava masovnim nicanjem vikend-kućica u seoskim atarima i još masovnijim vikend-turističkim eksodusima (sličnim po formi-nomadskim), takođe vrši određeni uticaj na tradicionalni način seoskog života.

2. *Povremena društvena pokretljivost seljaka.* Otvaranjem društvene strukture (ustavnim garantovanjem podjednakih životnih šansi — svakome prema sposobnostima) i privrednom ekspanzijom, socijalna pokretljivost je zahvatila i seljaštvo. No ona nije uvek trajnijeg karaktera. Recimo, od početka delovanja privredne reforme (1965) zapaža se da jedan broj seljaka koji je napustio selo i poljoprivredu, ponovo u njima traži svoje *utočište*. Za primer privremene socijalne pokretljivosti možemo uzeti seoske srednjoškolce, ili tzv. sezonske radnike sa sela u gradskim uslugama, ili seljake-vojnike, koji se nakon svog privremenog društvenog uspona vraćaju selu i poljoprivredi, noseći u njih »gradsko«. Zadržimo se na seljacima-vojnici. Tokom odlaska vojnog roka (koji je u Jugoslaviji pravo i obaveza svakog punoletnog i zdravog stanovnika) seoska omladina ruralnih, često pasivnih sredina, meša se sa omladinom svih drugih slojeva. Svi oni skupa ne savlađuju samo programe vojne nastave, već i načine kultivisanja svog nevojničkog življenja (način ishrane, održavanja lične higijene i kondicije, ponašanja i sl.). Katkad se obrasci gradskog načina života stižu i kroz posebne kurseve (foto-kino, vozački, kuvarski i sl.), i ako vojnik — poreklom sa sela, nakon odlaska vojnog roka odluči da se ne vrati poljoprivredi (mada ipak najčešće to odluči), on će u mnogome ostatati kultivisani seljak. U tom su smislu i omladinske radne akcije (specijalitet jugoslovenskog društva) bile i ostale velike životne škole za seosku omladinu, impulsi menjanja njihovog životnog stila.

3. *Ujednačavanje opšteg obrazovanja.* Nastavni programi opšteobrazovnih škola, udžbenici, slobodne aktivnosti u školi i sl. ne samo da su uobličeni na gradski način već su isključivo usklađeni sa gradskim vrednostima, merilima, rezonima, kulturom; ta uniformna sekundarna iskustva se u istom obimu i u podjednakoj meri nude i seoskom i gradskom detetu, i njihov reformatorski uticaj na seoski način života čini se da je banalno isticati. Sazna li seosko dete jednom da je »čudo žetve« u stvari tajna fotosinteze i razmene materije, biće mu neprihvatljiv pa i smešan svaki obred kojim se »više sile« žele umilostiviti ili nagnati da daju bogatu žetvu; seosko će dete postati racionalnije i praktičnije, ali će se i otuđiti od vekovima održanih tradicija.

4. *Sirenje medija masovnog informisanja i komuniciranja.* Kao i svuda u svetu, i u Jugoslaviji se radio i tv-programi, publikacije (novine, brošure, naučne studije, čak i stručni časopisi namenjeni poljoprivredi) koncipiraju i kreiraju u gradu. Njihova je difuzija na seoska područja bez presedana, a njihov uticaj praktično nemeriv, jer oni selu ne samo da sugerišu konceptivna sredstva i obuzdavanje nataliteta, racionalizaciju investiranja u gazdinstvo i domaćinstvo, orijentaciju na konjunkturane i intenzivne oblike proizvodnje, upotrebu hemijskih đubriva, insekticida, uređaja za rad na zemlji i u domaćinstvu i sl., već mu direktno sugerišu i prelazak na novi oblik egzistencije, prezentujući mu brojne aspekte gradskog načina života (sport, raznodu, način stanovanja i uređenje stana, bon-ton ponašanje, podizanje i vaspitavanje dece, način ishrane i kuvanja i sl.). Retko koje sredstvo javnog informisanja i komuniciranja, čak kada je u celosti namejeno seoskom stanovniku, polazi od njegovog *Weltanschaunga*.

5. *Sirenje tehničkih i drugih inovacija.* Savremeni jugoslovenski seljak je doslovno bombardovan ponudama za nabavku uređaja i opreme koja mu rad čini lakšim i isplativijim, a život sadržajno bogatijim i udobnijim. Pod tom navalom on je pokleknuo do te mere da jugoslovenski sociolozi već počinju govoriti o hipertrofiji seoske potrošnje, otuđenoj potrošnji, i o seoskom investiranju u prestiž. Sve se želi posedovati, uživati, koristiti, i bez obzira na motive tih nastojanja, mi možemo jasno uočiti kako naša sela već danas nisu ono što mi uglavnom mislimo da jesu — blatna mora u kojima pliva podstandardni život. Pogledajmo samo sledeće podatke koji demantuju takvo uverenje.

Tabela 1

Seoska domaćinstva SFRJ prema snabdevenosti trajnim potrošnim dobrima u 1966. godini i prema planiranju njihove nabavke u neposrednoj budućnosti (u %)

Grupe trajnih potrošnih dobara	Poseduje % domaćinstava	Namerava da nabavi % domaćinstava
Sredstva fizičkog saobraćanja (bicikl, motocikl, moped, automobil)	48,77	7,98
Sredstva za rad i pomoć u domaćinstvu (električni ili plinski štednjak, bojler, frižider, šivaći stroj)	38,99	17,92
Sredstva za odmor i razonodu (radio-aparat, tranzistor, gramofon, muzički instrumenti, sportski pribori)	74,85	16,53
Oprema stana (sobni i kuhinjski nameštaj i sl.)	90,35	17,85

Izvor: SZS, *Statistički bilten*, 519, str. 20 i 22.

Zar je to slika »varvarizma u civilizaciji«! Ili, drugi primer, traktor na selu. Mada ga agrarna politika često posmatra kao »potencijalno sredstvo eksploatacije i kapitalisanja«, on višestruko revolucioniše seljakov život; uz njegovu pomoć seljak manje radi, više i bolje proizvodi, brže se kreće, dobija na vremenu, a prostorne distance više ne igraju takvu ulogu u njegovom životu kakvu su nekada igrale.

Tako je otvaranjem kanala socijalne i fizičke pokretljivosti, industrijalizacijom, širenjem robnonovčane privrede, medija masovnog informisanja i komuniciranja, obrazovanja itd. stabilnost i autonomija seoskog društva, te njegov način života, ustuknuo pred gradskim. Iz pobočnog položaja selo je uvučeno u osnovni društveni tok. Ono se promenilo.

Koje su to promene i kakvi su njihovi društveni efekti?

3. SADRŽAJ IZMENA SEOSKOG NAČINA ŽIVOTA

Urbanizaciju seoskog načina života, kao sredstva tog procesa, možemo pratiti na dva nivoa: na nivou seljaka koji su napustili selo i sada žive u gradu, i na nivou seljaka koji to nisu učinili.

Budući da se ispoljio u brutalnoj formi, »beg sa sela« je izazvao navalu onoga što L. Mumford karakterizira kao »urbani pesimizam«. Smatra se da gašenje seoskog načina života direktnim putem, putem seoske emigracije, donosi Jugoslaviji mnogo zla: dezintegraciju porodice, rast stope razvoda brakova, kriminala i prestupa, mentalnih oboljenja, izostajanja sa posla itd. Ovo se dovodi u vezu s naglošću pojave, njenom masovnom osnovom i spontanošću. U tome ima i istine. Naime, društveno-patološki efekti »bega sa sela« verovatno su u tesnoj vezi sa akulturacijom seljaka-doseljenika u gradu, sa otežanim adaptiranjem seoske ličnosti na gradski način života. Istrgnut iz okrilja tradicija i intimnog socijalnog zaleđa »rodaka« i smešten u oprečan fizički, društveni i kulturni sklop, seljak u gradu postaje — da govorim ovde jezikom R. Parka — »marginalna ličnost« koja kao »kulturni hibrid« doživljava »kulturni šok« (Marginal man, Cultural hybrid, Cultural shock); on će zauvek zadržati nešto od svog ranijeg načina života i nikada neće postati građanin u doslovnom značenju te reči; on će se spontano, na osnovama porekla (Heredity), pionirske solidarnosti i sapatništva povezati sa drugim seljacima u gradu, grupisati i prostorno i stambeno izdvojiti od ostalih gradskih žitelja, otići na periferiju grada i života; tamo će — u tom »prljavom predsooblju grada« — pokušati da oživi i održi svoj seoski način života, da kreira selo u gradu.

U nas se ova grupisanja seljaka po rubovima gradova, zahvaljujući cinizmu gradskog rečnika, žigošu atributom »divlje gradnje« (Wild construction), čime se u prvi plan ističe tehničko-građevinska strana problema, ali ne i problematika društvenog geta (Social ghetto). Neki podaci međutim pokazuju da je »divlja gradnja« više društveno-ekonomsko i kulturno nego građevinsko zlo. Upoznajmo se makar sa delom takvih podataka.

Ko su i kako žive stanovnici »divlje gradnje«? Istraživanje Saveznog zavoda za urbanizam u Beogradu je pokazalo da od ukupnog broja stanovnika »divlje gradnje« njih 74,6% su seljaci-doseljenici; u 63,9% slučajeva vlasnici podstandardnih kuća na periferiji su mladi ljudi (do 36 godina starosti); 57,0% stanovnika navedenih »slumova« nema završenu ni osnovu školu, a u 61,5% slučajeva njihova mesečna primanja ne prelaze 700 n. d; njihov život je jadan: bez struje, vode, kanalizacije, škola, prodavaonica... U tim se

Tabela 2

Grad	% »divlje gradnje« u ukupno masovno podignutih stambenih objekata u godinama		
	1963.	1964.	1965/66.
Beograd	61,7	39,2	55,8
Zagreb	26,7	40,1	48,1
Banja Luka	30,4	18,7	17,5
Osijek	70,2	57,4	70,7
Split	37,1	30,4	76,5
Novi Sad	58,0	44,6	41,2
Priština	35,0	40,0	34,9
Smederevo	43,7	62,6	82,0
Tetovo	42,5	40,0	35,9
Tuzla	67,2	61,6	44,9
X =	42,9	39,5	46,1

Izvor: *Bespravna stambena izgradnja*, Beograd, Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja, 1968, str. 12.

čatrljama spava čak i na podu. Njihovi stanovnici traže malo sunca pod metalnim nebom hladne suzdržanosti, tehničirane solidarnosti, emocionalne praznine, anonimnosti, sveta atomiziranog do apsurda... I bez obzira što čine svakako najvitalniji sloj gradskih stanovnika, granice njihovog strpljenja nisu beskonačne; provale gneva, čak i bunta prate one koji hoće da ih odstrane iz grada kao njegovu rak-ranu. No njih ništa ne može vratiti nazad — u selo, čak ni totalno hendikepiranje njihovih životnih šansi. *Ante mare undae!* I baš zato što su uzroci ispred posledica, moraće se pre svega pozabaviti motivima napuštanja sela i poljoprivrede.

Što se tiče urbanizacije načina života na samom selu, problemi nisu ni tako izraženi, ni tako društveno bolni, a ni istovrsni. U čemu se menja sadržaj tradicionalnog seoskog načina života?

Pre svega, prodorom gradskih obrazaca ponašanja i mišljenja menja se korenito položaj seoske ličnosti. Nekada uniformne potrebe sada se personalizuju i diferenciraju: neka seoska deca se školuju, neka ne, jedan se seljak bavi isključivo poljoprivredom, drugi poljoprivredom i uslugama, treći politički participira i prelazi u nemanuelne radnike. Seoska omladina ne poštuje tradicije, školuje se, odeva po ličnom nahođenju, sklapa brakove »bez računice«, bira krug prijatelja, zabavlja se »skaradno«, ukratko — »srlja u propast«. Rigidna društvena kontrola sela i seoskih porodica slabi. Seljak sam sebi postaje pesnik i bog. Istovremeno, nekada obezličena odgovornost, institucionalizovana kroz porodični autoritet, postaje svojom pojedinca; za uzvrat, ličnost će izgubiti tradicijom obezbeđivani i održavani emocionalni oslonac u svojoj glomaznoj porodici i sve će više participirati u tipično gradske, sekundarne grupe različitih ciljeva. S tim u vezi i tzv. grupe vršnjaka (Peer gangs) na selu postaju objekti koji okupiraju svu pažnju i lojalnost svojih članova, i otuda predstavljaju nov institucionalni faktor socijalizacije seoske ličnosti na potpuno neformalnoj osnovi.

Susedstvo i druge seoske intimne grupe gube značaj, ponešto zbog toga što se želi izbeći nepoželjna indiskrecija (»guranje nosa u tuđe poslove«), a ponešto zbog toga što njihove tradicionalne, stabilne funkcije danas preuzimaju druge seoske grupe formalnog i neformalnog karaktera.

Tako na primer mesna zajednica (društveno-teritorijalna organizacija celog sela ili, ako je veće, jednog njihovog dela) demokratski donosi odluke od značaja za opšte podizanje seoskog standarda (izgradnja komunalnih i drugih objekata, organizacija zabavnog života, snabdevanja i sl.), te odluke o izvorima sredstava za ostvarenje postavljenih ciljeva (obično su to samodoprinosi izglasani referendumom). Samoupravna i politička participacija seljaka se takođe proširuje kroz Socijalistički savez radnog naroda, lokalne organizacije Saveza komunista, zadružne savete itd. Proizvodna aktivizacija sela je stvorila i kooperativna grupisanja seljak—seljak i seljak—društveni sektor. Danas se na našem selu susreću i brojna neformalna grupisanja privremenog (na primer grupe za rasonodu) ili trajnijeg karaktera. Seoska porodica je, samo da spomenem, izmenila svoj lik; od glomazne višočlane grupe koja je često obuhvatala i do stotinu srodnika, ona danas poprima formu porodičnog jezgra (Family nucleus), koga čine bračni par i deca, a ređe 1—2 srodnika. Razumljivo, ove kvantitativne promene imaju i svoj kvalitativni učinak: menja se položaj ličnosti u porodici, odnosi polova, porodični budžet itd. Seoska porodica počinje da liči gradskoj.

Dalje, tradicionalne seoske vrednosti umiru, Bog uzmiče pred znanjem, slepo verovanje pred istinom, anahronizmi pred inovacijama; seljak postaje *homo oeconomicus* i *politicus*; uzda se u svoju radinost, a ne u голу masu zemlje koju poseduje, (manje polaže na nasleđeno a više na ono što će sam steći; on želi i ostvaruje gradski način stanovanja, ishrane, odevanja, ponašanja. S tim u vezi, naravno, može biti posebno sociološki interesantno analiziranje vrednosne orijentacije koju mu nudi grad — posredstvom moći svojih ustanova i medija informisanja. Da li su to uvek *prave* vrednosti? Odgovor nije sasvim afirmativan, jer će u našim novinama seljak često susresti horoskop, hiromantiju, golišavu »miss« (kao da je njena vrednost to što je prirodno lepa!), reklamu da nabavi šund literaturu, kič nameštaj, kvazi umetničku ploču sa »narodnom« muzikom, privatno izdanje »večnog kalendara« itd., itd. I ako bih želeo da u jednoj rečenici iskažem ono šta se desilo sa vrednosnim »sklopom našeg starog sela, rekao bih: ono gubi svoje stare vrednosti, a nove (često ljudski sumnjive) prihvata sa više ili manje skepse i još uvek ostaje u jednom kulturno-vrednosnom vakuumu, dezorijentisano i dosta prepušteno samo sebi. Nije gradska civilizacija nužno uvek i progresivna.

Nadalje, izraz »seljak« je nekada bio alternacija izraza »poljoprivrednik«. Danas, međutim, seoske porodice crpe izvore prihoda i iz nepoljoprivrednih, čisto gradskih, radnih oblasti i ti prihodi, u njihovom ukupnom dohotku često prelaze 50% ukupnog prihoda. Ovo ujedno govori i o tome kako je savremena seoska porodica sve manje »svet za sebe«, entitet sam sebi dovoljan. Recimo, samo u periodu od pet godina koncentrisanih na kraj prošle i početak ove decenije, robna potrošnja naših seoskih porodica se *duplirala*. U tim porodicama je sve manje održavanih članova, a stavke materijalnog budžeta pregrupisane u korist stambenih potreba, potreba rasonode, investiranja u gazdinstvo i domaćinstvo, potreba informisanja i saobraćaja. Uporedo sa tim revolucioniraju se i vremenski budžet seoske porodice. Ona napušta ciklični, kontinuirani vremenski budžet i prelazi na linearni i diskontinuirani, koji u celini više odgovara profesionalizaciji poljoprivrednog zanimanja, tehnološkom preporodu poljoprivrede i novim zahtevima života. Seljak više nije »momak za sve« već postaje funkcionalni specijalist; on više ne radi od jutra do mraka, već svojom

specijalizacijom i profesionalizacijom stvara jedan permanentan višak vremena, i to slobodnog vremena, koje može koristiti za fizičko i duhovno rekreiranje, za svoje očovečavanje.

Sve su ove promene snažno poduprte materijalnim preporodom sela, širenjem društvenog sektora u poljoprivredi i opštom kultivacijom rada na zemlji. Na primer, jedno moćno poljoprivredno dobro društvenog sektora nije samo »fabrika hrane«; ono selu donosi agronome, novu tehnologiju rada, prodavaonice, bioskope, biblioteke, zdravstvene stanice, škole, puteve.

Uz činjenicu da su ogromne mase seljaka već uhvatile korene u gradu i da dalje teku ka njemu, te uz činjenicu da je i samo selo izgubilo materijalna i nadgradbena oblička zaostalog sveta, kao konačna posledica se javlja jedna savremena Jugoslavija koja — prema umesnim, mada i zajedljivim rečima glumca R. Bašića — danas praktično nema ni sela ni gradova; sve je to jedan dvadesetmilioski seosko-gradski kontinuum (Rural-urban continuum), previranje, amalgamiranje, sažimanje, jedan nov oblik života koji se tek kristališe i definiše.

UMESTO ZAKLJUČKA

Želeo bih na kraju reći da je o urbanizaciji seoskog načina života praktično nemoguće izneti sve, posebno ne na samo nekoliko stranica, i posebno ne bez mase izvornih podataka-argumenata. Moja je namera bila dvostruka: informisati o očiglednom (jer sistematskih naučnih istraživanja ove oblasti nemamo dovoljno) i pozvati da se to očigledno sistematski neposredno ispita, a naša znanja o njemu sistematski prošire. U tim nastojanjima sam, na određen način, ostao i čitaocu i našem seljaštvu dužan. Seljaštvo sam posmatrao kao *pasivan faktor*, kao subjekt koji trpi promene, a ne kao sopstvenog kovača svoje sudbine. Upravo o tome želim reći nekoliko zaključnih reči.

Jugoslovensko selo ne samo da ne prima pasivno sve ono što mu iz grada pritiče, ne samo da to filtrira i saobražava sebi i svojim potrebama, već i samo trajno doprinosi uobličavanju jugoslovenskog načina gradskog života. Za primer možemo uzeti bilo što, rećimo kulturne proizvode seoskog života. Zato što u njima ima nečeg neizopačenog, prirodnog i, ako hoćemo zdravog, gradski će čovek često za njima posegnuti, sofistikovati ih i onda vraćati selu kao tobožnji »gradski proizvod«. Takav je slučaj sa modnom ornamentikom, naivnim slikarstvom i književnošću, rustičnim stilom nameštaja, narodnom muzikom i nekim seoskim običajima. U nas (nedovoljno urbanizovanih Jugoslovena) često se ne prikriva prezir prema svemu što dolazi sa sela, pa i prema proizvodima seoskog načina života i kulturnog stvaralaštva, mada su mnoge, tzv. sveže ideje i novi talasi ordinarni plagijati seoskog. Seljak je svestan tog svog hendikepa i u svojoj mudroj izreci shvata premoć velikog, »bogatog grada«: »Selo hvali, al' u gradu živi«. Ali i mi, ljudi iz grada, moramo shvatiti smisao i istinitost reči velikog B. Pascala: »Sve velike reke teku iz Provanse«.

Osnovna literatura

1. V. Dvorniković: *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd, 1939.
2. S. Vukosavljević: *Pisma sa sela*, Beograd, 1962.
3. S. Vukosavljević: *Istorija seljačkog društva*, tom I i II, Beograd, 1958—1965.
4. A. Pribičević: *Seljak*, Zagreb, 1936.

5. S. Novaković: *Selo*, Beograd, 1965.
6. P. Marković: *Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka* (period 1900—1960), Beograd, 1963.
7. D. Vogeljik: Obim i neke karakteristike unutrašnje migracije u Jugoslaviji u razdoblju 1953—61, *Ekonomski anali*, Beograd, 12-13/1962.
8. I. Ginić: Merenje nivoa urbanizacije u svetlu skorašnjih popisnih podataka, *Stanovništvo*, Beograd, 4/1963.
9. Kolektiv autora: *Bespravna stambena izgradnja*, Beograd, 1968.
10. Savezni zavod za statistiku: *Statistički bilten*, br. 170, 250, 265, 295, 353 i 387.